

Karolingisch-Frankisch: De bijzondere volkstaal rondom het Vaalser Drielandenpunt

Drs. Jean Frins MA, 2006
Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

Geautoriseerde integrale vertaling: Drs. Rob van der Heijden, 2009.

De inwoners van Aken en Vaals kunnen zich momenteel niet meer verstaan als zij proberen om in het dialect met elkaar te communiceren. Dat beweren Roeland van Hout van de Radboud Universiteit Nijmegen en Georg Cornelissen van het *Amt für Rheinische Landeskunde* in Bonn in het eerste nummer van het tijdschrift *Taal en Tongval* van 2006. Het onderzoek dat wij in de zomer van 2003 begonnen in de Euregionale driehoek Valkenburg-Stolberg-Eupen kent echter een ander resultaat. Het dialect van Aken en de andere dialecten in het gebied van het middeleeuwse hertogdom Limburg vormen samen de unieke Karolingisch-Frankische taal, die tot op de dag van vandaag een grensoverschrijdende eenheid is. Deze bijdrage geeft een overzicht van onze bevindingen tot nu toe en werpt tevens een blik op de toekomst van het dialect in deze regio.

De eerste media, die begin 2005 over onze resultaten berichtten, noemden de door ons onderzochte regiotaal 'Limburgs'. Dat was duidelijk een misverstand. Wij moesten een redacteur van de Belgisch-Limburgse krant *Het Belang van Limburg* teleurstellen toen hij vroeg in welke plaatsen ten westen van Maastricht wij onderzoek hadden gedaan. Wij wezen er op dat wij alleen onderzoek verricht hadden in het zuidoosten van Nederlands-Limburg, de regio Aken en de omgeving van Eupen. Limburgs is daarom zeker niet de passende naam.

Reeds in de jaren zestig van de twintigste eeuw werden alternatieve namen bedacht voor de regiotaal in kwestie. Toen bleek al hoe moeilijk dat is. Het Duitse dialectonderzoek noemde haar Zuidnederfrankisch. In de Nederlandse literatuur was de benaming Oostnederfrankisch gangbaar, hetgeen vanuit de meer westelijke ligging van Nederland beter op zijn plaats lijkt.

Leo Wintgens kwam in zijn *grammatica* van deze taal met een nieuwe naam: het Karolingisch-Frankisch. Wintgens ging daarbij terug op Karel de Grote (742-814) die *'selbst bestrebt war, eine Grammatik seiner fränkischen Muttersprache in unserem Gebiet, das zum nächstliegenden Familienbesitz der fränkischen Karolinger gehörte, redigieren zu lassen'*. In het Nederlands vertaald betekent dit dat Karel de Grote zelf van

plan zou zijn geweest een grammatica van zijn Frankische moedertaal in onze regio, dat tot het kerngebied van de Frankische Karolingers behoorde, te laten schrijven. Daarom noemt Wintgens de regiotaal in de omgeving van de Rijksstad Aken, het hertogdom Limburg, de graafschappen Daelhem en Valkenburg en de heerlijkheid Rolduc Karolingisch-Frankisch. Deze naam is waardeneutraal, apolitiek, onafhankelijk van geografische regio's, windrichtingen of zelfs rivieren en daarom uit wetenschappelijk opzicht te prefereren. Bovendien handelt de grammatica van Wintgens exact over de streektaal van ons onderzoeksgebied. Juist dat is voor ons de beslissende factor om de vakterm van Wintgens te gebruiken. De onderstaande tabel toont de belangrijkste plaatsen van het Karolingisch-Frankische onderzoeksgebied.

<i>Nederlandse plaatsen</i>	<i>Belgische plaatsen</i>	<i>Duitse plaatsen</i>
Bocholtz	Aubel	Aachen
Epen	Battice	Alsdorf
Eijsden	Charneux	Bardenberg
Eygelshoven	Dalhem	Brand
Eys	Dison	Breinig
Gulpen	Eupen	Eilendorf
Heerlen	Eynatten	Eschweiler
Kerkrade	Gemmenich	Geilenkirchen
Klimmen	Grand-Rechain	Herzogenrath
Mechelen	Hauset	Horbach
Mheer	Henri-Chapelle	Kohlscheid
Nieuwenhagen	Hergenrath	Kornelimünster
Nijswiller	Homburg	Laurensberg
Noorbeek	Julémont	Lemiers
Palemig	Kelmis	Marienberg
Rimburg	Kettenis	Merkstein
Schaesberg	Lambermont	Palenberg
Schin op Geul	Limbourg	Richterich
Simpelveld	Membach	Scherpenseel
Slenaken	Montzen	Stolberg
Ubach over Worms	Moresnet	Ûbach
Vaals	Raeren	Walheim
Valkenburg	Remersdael	Windhausen
Vijlen	Sinnich	Würselen
Voerendaal	Sippenaeken	
Wahlwiller	Teuven	
Wijlre	Walhorn	
Wittem	Welkenraedt	

Een gemeenschappelijke geschiedenis

Uiterlijk sinds de 12e eeuw vormen deze plaatsen als het hertogdom Limburg en zijn directe omgeving een politiek-economische eenheid. Deze eenheid bevorderde de invoering van een gestandaardiseerde Limburgse schrijftaal. Een van de oudste volkstalige oorkonden die is opgesteld binnen het Rijnlandse gebied is in deze schrijftaal geredigeerd. Deze oorkonde uit 1261 wordt in het stadsarchief van Aachen bewaard.

Limburg beleefde destijds een economische en culturele bloei, terwijl het tegelijkertijd ook de minst bemiddelde bewoners goed ging, dankzij een uitgekiend systeem van gronden waarvan het vruchtgebruik ter beschikking was gesteld aan de gemeenschap, zogeheten allmenden. In de 13e eeuw zagen belangrijke literaire werken het licht, waaronder het omstreeks 1220 geschreven gedicht *Karl und Galie*, een bewerking van een Frans chanson de geste. Aangezien het aantal overgeleverde Limburgse werken uit deze periode zeer beperkt is, verrijkt dit gedicht de bekende Middelhoogduitse woordenschat met zuiver Limburgse elementen.

Na de slag bij Woeringen, waarover zo meer, ontstond tussen 1291 en 1317 nog de grote *Roman von Heinrich und Margriete von Limborch*. Teruggrijpend op historische feiten worden in deze 12 banden tellende roman de wederwaardigheden van de naar Constantinopel ontvoerde hertogsdochter Margriet beschreven die door haar broer Henric op een bewonderenswaardige wijze wordt gered. Deze doot daarbij naar goed middeleeuws gebruik eigenhandig duizenden moslims. Het verhaal eindigt met de kroning van Henric tot keizer van Constantinopel.

In 1280 stierf de laatste hertog van Limburg, Walram IV. Acht jaren later had de slacht bij Woeringen, een burcht aan de Rijn niet ver van Keulen, grote gevolgen voor de regio en haar verdere ontwikkeling. Bij deze beslissende gebeurtenis in de Limburgse erfopvolgingsstrijd verloor het hertogdom namelijk zijn onafhankelijkheid en werd bij Brabant ingelijfd. Brabant was veel rijker en groter en leek Limburg slechts als buit te waarden. Alhoewel het economisch in het hertogdom, zoals Yans in 1938 duidelijk maakte, tot in de 15e eeuw niet slechter ging dan voorheen, kon nog maar een kleine groep geprivilegieerde edelen en geestelijken van deze rijkdom profiteren.

Het culturele leven beperkte zich vanaf dat moment nog slechts tot kloosters en abdijen, waar de volkstaal niet geschreven werd. Daaraan veranderde niets toen Limburg in 1482 in het bezit kwam van de Habsburgers. Er volgde een voortdurende wisseling van de soevereiniteit met als actoren de Nederlanden, Spanje en Oostenrijk. Daarbij werden de Limburgse grenzen iedere keer verlegd. Pas omstreeks 1730 keerde de bevolking zich als bokkenrijders tegen de onrechtvaardigheid van haar heersers. Van 1730 tot 1790 behoorden minstens 1500 mannen, vrouwen en kinderen tot de bokkenrijderbenden. Meer dan 600 van hen eindigden aan de galg. De autoriteiten reageerden namelijk meedogenloos. Pas als gevolg van de besluiten van het Congres van Wenen, dat een nieuwe staatkundige situatie creëerde, kwam een einde aan deze onrust. Uit dit tijdperk stammen ook de eerste nieuwe getuigenissen

in de volkstaal sinds de 14e eeuw. Het gaat daarbij om twee liederen, het ene uit Maastricht (*Rei mer oet, wagem*), het andere uit Aachen (*Ühr Hong*).

Maar ook deze nieuwe grens was geen lang leven beschoren. Na de revolutie van 1830 kwam het voormalige hertogdom Limburg grotendeels in Belgische handen (provincie Liège). De definitieve scheiding dateert van 1839 toen de Nederlandse koning Willem I als compensatie voor het verlies van Waals-Luxemburg het oostelijk deel van Limburg terugkreeg uit Belgische handen. Willem I trad als hertog van Limburg met Oost-Limburg -uitgezonderd Maastricht en Venlo- toe tot de Duitse Bond, terwijl het hertogdom tevens een Nederlandse provincie werd. In 1867 werden de banden met Duitsland verbroken.

In het licht van deze voortdurende politiek-maatschappelijke veranderingen is het des te opmerkelijker dat de regiotaal in de tussentijd niet wezenlijk veranderde. Wintgens vergeleek in 1982 een aantal geschreven voorbeelden uit de periode omstreeks 1500 met de data die in het Interbellum onder meer door Welter werden verzameld.¹

Hij concludeerde, dat de woordvormen niet gewijzigd waren terwijl de regiotaal reeds in de 16e eeuw ten gunste van het Brabants uit de rechtspraak en vervolgens in de 17e eeuw door het Hoogduits uit de kerkelijke vieringen was verbannen.² Het lijkt erop alsof de regiotaal in de turbulente van de tussenliggende eeuwen de rol van een verbindende en tegelijkertijd constante factor heeft gespeeld die in de Limburgse geschiedenis verder grotendeels ontbrak. Welter stelde in 1938: *‘Wenn (...) auch die heutige politische Situation an unserer Dreiländerecke tiefe Grenzgräben zieht, so gibt es doch ein deutliches Kennzeichen, das über die jungen Grenzbildungen und Entzweigungen hinweg auf alte Zusammenhänge weist: die Sprache und die Mundart.’* In hedendaags Nederlands betekent dit dat als de hedendaagse politieke situatie bij het Drielandenpunt diepe sporen langs de grens trekt, dan is er één duidelijk kenmerk dat over de jonge grenzen heen op oude verbanden wijst, dat is de taal en de tongval.³

De bewoners konden zich ondanks het feit dat ze herhaaldelijk door nieuwe grenzen van elkaar gescheiden waren en geconfronteerd met steeds wisselende heersers en regelmatig wisselende levensomstandigheden, op basis van hun taal steeds met elkaar verbonden blijven voelen.

Historiografie

Een belangrijke basis voor de vaststelling van een (nieuwe staats-) grensoverschrijdende volkstalige eenheid aan het begin van de twintigste eeuw vormt de ‘Enquête-Willems’ uit 1885. Pieter Gaspard Huibrecht Willems werd in 1840 in Maastricht geboren en overleed in 1898 te Leuven. Reeds op 25-jarige leeftijd was hij een gerenommeerde geleerde. Hij ontving later onder meer een eredoctoraat van de universiteit van Heidelberg. Willems heeft in 1885 maar liefst 347 vragenlijsten naar 337 verschillende plaatsen in de regio Limburg en aanpalende gebieden verstuurd. De lijst met vragen was zeer lang en bevatte vragen over 990 zelfstandige naamwoorden en 313 werkwoorden, waarbij Willems bij elk woord naar een hele rij vormen vroeg. Hij

wilde met behulp van deze gegevens een klank-, en vormleer en een grammatica van de Frankische streektaal opstellen. Goossens heeft berekend dat iedere respondent niet minder dan 15.554 vragen moest beantwoorden.⁴ Het duurde gemiddeld ongeveer 5 jaren voordat een ingevulde vragenlijst werd geretourneerd. De analyse werd niet afgerond. Dat zou waarschijnlijk ook niet zijn gebeurd als Willems langer geleefd had. Van de uitgezette enquêtes resteren nu nog 342 exemplaren die merendeels volledig werden ingevuld. Voor een vergelijk van de hedendaagse regiotaal met die van voor het begin van de turbulente 20e eeuw, is de 'Enquête Willems' dan ook een majeure bron. Op basis daarvan concludeerde Leonie Cornips dat in 1885 op het niveau van de syntaxis een grensoverschrijdende eenheid bestond in het (zuidoost) Limburgs-Rijnlandse regio die grammaticaal afwijkt van het standaard Nederlands en Hoogduits.⁵

Het zou te ver voeren om in deze bijdrage alle politieke en maatschappelijke veranderingen op te sommen, waarmee de regiotaal sindsdien werd geconfronteerd. De belangrijkste daarvan zijn de twee wereldoorlogen, de voortdurend veranderende Belgische taalwetgeving, de toevloed van tienduizenden niet-Limburgse mijnwerkers naar Heerlen vanaf het begin van de eeuw, en het feit dat de drie staten die nu zeggenschap hebben over de regio onderwijs verzorgen in verschillende landstalen. Dit kon niet zonder gevolgen blijven. De Belgische taalwetenschapper Cajot is in het begin van de jaren zeventig begonnen met een onderzoek naar de mate waarin de huidige staatsgrenzen als gevolg van de eerder genoemde ontwikkelingen ook taalgrenzen zijn geworden. De publicaties van Cajot heten *Neue Sprachschranken im 'Land ohne Grenzen'*?⁶ en De Nederlands-Duitse staatsgrens als scheidingslijn tussen klanken, vormen en woordgeslachten⁷. Cajot ondervroeg voor zijn dissertatie in elk van zijn 63 onderzoeksplaatsen gemiddeld 3,5 respondenten naar de betekenis van dezelfde 690 begrippen in hun dialect. Hij concludeerde dat ook in het uiterste oosten van Zuid-Limburg steeds meer Duitse woordvormen door Nederlandse werden verdrongen en dat de hedendaagse 50-50-verhouding waarschijnlijk op korte termijn ten gunste van het Nederlands zou verschuiven omdat de Nederlandse dialectsprekers bij nieuwe woorden steeds voor een Nederlandse vorm kozen.⁸

Ons onderzoek

Het is onze bedoeling om de taalkundige dynamiek van dit gebied te schetsen en daarbij duidelijk te maken waardoor deze ontwikkelingen ontstaan en waartoe ze leiden. Dit project wordt momenteel door vijf wetenschappers begeleid: Hermann Niebaum, Ron van Zonneveld en Mik van Es van de Rijksuniversiteit Groningen, Leo Wintgens van het Montzener Sprachforschunszentrum en Leonie Cornips van het Meertensinstituut te Amsterdam.

Tot nu toe reageerden 120 dialectsprekers, in leeftijd variërend van 14 tot 87 jaar, op dialectzinnen die hen mondeling of schriftelijk werden voorgelegd. Iedereen die belangstelling had, die dialect sprak en binnen de driehoek Valkenburg-Eschweiler-Eupen woonde, mocht een vragenlijst invullen. De respondenten moesten verklaren

of een zin in het eigen dialect correct of fout klinkt en bovendien de zin met een cijfer tussen 1 (fout, zo zegt men het nooit) en 5 (zeer gebruikelijk) waarden. Zij mochten bovendien elke zin corrigeren. De schrijfwijze was daarbij niet van belang. Wij waren er niet in geïnteresseerd of de respondent bij het schrijven een voorkeur had voor bijvoorbeeld *joet*, *jaat* of gaat. In een tweede vragenlijst werden bovendien 30 woorden opgenomen om te controleren of er inmiddels op woordniveau standaardisering geconstateerd kon worden.

Door gebrek aan onderzoekscapaciteit zijn veel data nog niet verwerkt en wij hopen ons onderzoek nog minstens tien jaar te kunnen continueren.

Hypothese 1: De woordenschat

Gedurende de laatste vijftig jaren zijn er grote veranderingen opgetreden in de Karolingisch-Frankische woordenschat. Weijnen constateerde reeds in 1957 veranderingen op woordniveau⁹, Kremer stelde in 1979 de veranderingen binnen de woordenschat op 40%¹⁰ en Cornelissen vreesde in 1994 als gevolg van de veranderingen zelfs een totaal verdwijnen van het dialect¹¹. De eerste hypothese die wij wilden toetsen, heeft betrekking op die drie onderzoeken. Ze luidt als volgt:

- I. De woordenschat in de hedendaagse dialecten zal zich
 - a. Steeds meer aanpassen aan de woordenschat van de desbetreffende standaardtaal. Dit is onder meer het gevolg van de invloed van de media en van de onderwijstaal;
 - b. De meeste regionale vormen, die Welter¹² en Roukens¹³ in de jaren dertig optekenden, worden inmiddels door vormen uit de standaardtaal vervangen en zijn bij deelnemers van middelbare leeftijd niet meer bekend;
 - c. Nieuwe woorden, bijvoorbeeld uit de techniek, worden niet meer in het dialect vertaald, maar onveranderd uit de vaktaal overgenomen, zoals Cajot in 1989 reeds vaststelde.¹⁴

Geen van deze vooronderstellingen is tot nu toe bevestigd. Voor elk van de dertig door ons aangedragen woorden bestaat minstens een variant, die in het hele Karolingisch-Frankisch gebied begrepen wordt en daarbij betreft het meestal variaties die Welter en Roukens ongeveer 70 jaren geleden ook al optekenden, zoals *ate* voor achter, *boks* voor broek, *jade* voor tuin, *No(a)(b)ber* voor buurman, *ratt* voor fiets, *spital* voor ziekenhuis, *zog* voor trein, *vakans* voor vakantie en *tösche* voor tussen. Van een verlies aan woorden en zeker van een totaal verdwijnen van het dialect, is volgens ons dan ook geen sprake. Enkele woorden zijn evenwel bijna uitgestorven. Daartoe behoort het woord *leähmkleäner*, dat uit oude tijden stamt toen in de regio nog de typische vakwerkhuisen werden gebouwd, waarbij leem (*leähm*) tussen houten balken werd gesmeerd (*kleänt*). Een 86-jarige vrouw uit Aken was de enige respondent, die dat woord optekende.

Het woord *Bloetes*, dat in de omgeving van Aachen oorspronkelijk verpleeghuis

voor melaatsen betekende, is daar in de tegenwoordige betekenis van ziekenhuis bijna uit de omgangstaal verdwenen. Dit geldt ook voor *Balbulz* (kapper) en *Soadeschdig* (*Samstag*).

Voor de vijf moderne woorden, die we tot nu toe gecontroleerd hebben, probeert men tenminste geregionaliseerde vormen te gebruiken en neemt men de woorden uit de standaardtaal niet onveranderd over. Een *Führerschein* wordt *Führerschien* genoemd en voor *Reissverschluss* bedenkt men originele woorden zoals *Flatteroetsch*, *Zipper* of *Rötsch*.

Als we op woordniveau al een teruggang hadden geconstateerd, dan waren we daardoor nog niet ongerust geworden. Wij zijn namelijk van mening, dat de woordenschat gezien kan worden als de software van een taal. Software verandert vaak. Als iemand de pc-markt elk half jaar opnieuw bestudeert, dan ziet hij dat alweer geheel nieuwe, meer geavanceerde softwareprogramma's op de markt zijn gekomen. Die nieuwe software is echter compatibel met de ongewijzigde hardware. De hardware bevindt zich van begin af aan in de computer en wordt, vermits hij foutloos functioneert, niet door nieuwe hardware vervangen. Bij taal is het niet anders gesteld. Sprekers installeren hun woordensoftware op de zinsbouwhardware. Net als bepaalde software worden ook bepaalde woorden minder gebruikt. Zij gelden dan als verouderd en verdwijnen uiteindelijk. Andere woorden worden plotseling opnieuw populair of zelfs opnieuw uitgevonden. Sprekers kunnen gemakkelijk besluiten bepaalde woorden te prefereren als zij tot een bepaalde groep sprekers willen behoren. Op basis van hun woordenkeus positioneren zij zich in hun omgeving: ze maken duidelijk dat ze willen meedoen en dat ze weten met welke woorden men beschaaft en geïntegreerd overkomt, of ze zetten zich juist gewild of ongewild daartegen af. Iemand die het woord *Senioren* gebruikt, behoort tot de eerste groep, maar wie de voorkeur geeft aan *Kukidents* of *Gruftis*, vertoont een taalgebruik dat gezien kan worden als voorbeelden van jeugdtaal. Het verschil is hetzelfde als dat tussen twee pc-bezitters, waarvan de een dagelijks *streaming online* is om massa's MP3's te downloaden, en de ander nog steeds met Windows 95 werkt.

Wie Nederlands spreekt, zal daarentegen niet besluiten om in de toekomst een zinsbouw te gebruiken als 'Een ik boek lees' in plaats van 'Ik lees een boek'. Een dergelijke verandering leidt immers tot een geheel andere structuur en zou de zinsbouw van de standaardtaal radicaal veranderen. Het is altijd dubieus of een nieuw uitgevonden of een uit een andere taal overgenomen zinsbouw voldoende met de normaal gebruikelijke zinsbouw overeenstemt om door een meerderheid van de sprekers geaccepteerd en geadopteerd te worden. Het is van belang dat een nieuwe constructie in de normale structuur ingepast kan worden.

Hypothese 2: De zinsbouw

Onze tweede hypothese houdt verband met deze voorwaarde en luidt:

II. De zinsbouw van de dialecten blijft grotendeels onbeïnvloed omdat de poging

deze te veranderen praktische problemen zou opleveren. We verwachten daarom dat de kernmerken van de zinsbouw van de regionale talen, zoals bijvoorbeeld Willems ¹⁵ die met betrekking tot het gebruik van het wederkerend voornaamwoord heeft vastgesteld, tot nu toe niet het slachtoffer zijn geworden van standaardisering.

Zogenaemde middle constructies spelen in ons onderzoek een cruciale rol. In totaal 90 van de tot nu toe 160 onderzochte zinnen behoren tot deze categorie. Hierbij gaat het om actief gemaakte passieve zinnen. Het werkwoord is actief, het onderwerp is eigenlijk een object. We kunnen dit verduidelijken met een voorbeeld:

	Hoogduits	Nederlands
Actieve vorm	<i>Er verkauft Bücher.</i>	Hij verkoopt boeken.
Middle	<i>Das Buch verkauft sich gut.</i>	Het boek verkoopt zich*
Lijdend voorwerp als onderwerp!		goed.
Passieve vorm	<i>Das Buch wird verkauft.</i>	Het boek wordt verkocht.

Een belangrijk verschil tussen het Nederlands en het Hoogduits bevindt zich in het wederkerende *zich/sich*. In onze voorbeeldzin is dit in het Hoogduits noodzakelijk, in het Nederlands leidt het echter tot een grammaticaal foute zin, waar het teken * op wijst. Verder zijn in het Nederlands wederkerende werkwoorden in dergelijke constructies onmogelijk. In het Hoogduits en het Karolingisch-Frankisch kunnen zowel wederkerende als onwederkerende werkwoorden middle constructies vormen. Als men van de grammatica uitgaat, dan geldt dus:

Nederlands:	*Het rijdt zich goed op de autosnelweg.
Hoogduits:	<i>Es fährt sich gut auf der Autobahn.</i>
Karolingisch-Frankisch:	<i>'t Viert sich jot op de Autoban.</i>

De middle constructie in dit tweede voorbeeld verschilt van het eerste, en wel omdat *Het/Es/'t* een woord is dat niet op een concrete zaak betrekking heeft, dit in afwijking van *Das Buch/Het boek*. Terwijl het eerste voorbeeld een persoonlijke middle (personal middle) is, gaat het in het tweede voorbeeld om een onpersoonlijke constructie (impersonal middle). Beide behoren tot de zogenaamde plain middles.

Kijken we naar de eerste door ons vastgestelde bijzonderheid met betrekking tot middles:

In het Karolingisch-Frankisch kunnen plain middle constructies gevormd worden zonder bijwoord als plaatsvervanger van de niet genoemde agens, behalve als het onderwerp handelend optreedt.

De Amerikaanse wetenschapper Noam Chomsky heeft in 1965 beweerd, dat zulke constructies niet mogelijk zijn. Het door hem geformuleerde recoverability principle luidt als volgt:

'no role may be deleted ... unless there exists an over element through which the role is recoverable.'

Indien de agenspositie leeg is, dan moet een ander woord in de zin staan, waarmee de ontbrekende agensrol weergegeven wordt. Meestal verschijnt in een dergelijke situatie een bijwoord van modaliteit. Deze regel geldt zowel in het Nederlands als in het Hoogduits. In de volgende, door ons onderzochte zinnen staat echter geen vervangend woord. Waar dit zou moeten staan, staat nu LEEG (voor lege plek).

<i>Dis Sjrievie üverzet sich LEEG</i>	<i>Dieser Text übersetzt sich.</i>	Deze tekst vertaalt zich
<i>De Schlat ot sich LEEG</i>	<i>Der Salat aß sich.</i>	Deze salade eet zich
<i>Dis Boch lieës sich LEEG</i>	<i>Dieses Buch liest sich.</i>	Dit boek leest zich
<i>'t Boch lieës sich ut LEEG</i>	<i>Das Buch liest sich aus</i>	Het boek leest zich uit

Meer dan 70% van de geënquêteerden interpreteren deze middle constructie blijkbaar als volgt: Onderwerp (tekst, salade, boek) wordt positief gewaardeerd, is dus respectievelijk: goed, lekker, licht, vertaalbaar, eetbaar, leesbaar. Zij hebben het bijwoord niet nodig om deze positieve gedachte te bereiken. Dit is in het Hoogduits en in het Engels niet mogelijk, maar wel in het Frans:

<i>Cette Carotte se mange</i>	<i>*Diese Möhre isst sich</i>	Deze wortel eet zich
-------------------------------	-------------------------------	----------------------

Zodra het onderwerp de beschreven handeling niet ondergaat, maar zelf uitvoert, mag het bijwoord in de Karolingisch-Frankische middle constructies niet ontbreken, zoals uit de volgende, door de respondenten negatief beoordeelde zinnen blijkt:

<i>*D'r Wagel varet sich LEEG</i>	<i>Das Auto fuhr sich</i>	De auto reed zich
<i>*De Fomöis verwermd sich LEEG</i>	<i>Die Grillplatte heizte sich (auf)</i>	De grillplaat warmde zich (op)

Diverse wetenschappers, waaronder Fagan¹⁶, beweren dat een middle constructie met een verkrijgingswerkwoord (een achievement verb, bijvoorbeeld herkennen, vinden, bereiken) in Germaanse talen ongrammaticaal is. Het werkwoord moet om in een correcte middle constructie te verschijnen, namelijk op een handeling duiden, die een verandering ondergaat. Dat is bij verkrijging niet het geval en daarom geldt:

Hoogduits	Nederlands
<i>*Mit der Bundesbahn kommt es leicht zur vorgesehnen Zeit an.</i>	Met de spoorwegen komt het zich gemakkelijk op de geplande tijd aan.
<i>Dieses Ziel erreicht sich nicht leicht.</i>	Dit doel bereikt zich niet gemakkelijk.

In het Frans mogen achievement verbs echter wel in een middle constructie gebruikt worden¹⁷:

Frans	Hoogduits	Nederlands
<i>Pierre se reconnaît à son nez rouge.</i>	<i>*Pierre erkennt sich an seiner roten Nase.</i>	Pierre herkent zich aan zijn rode neus.

Deze vergelijking tussen talen is voor ons aanleiding om de volgende hypothese op te stellen:

Het Karolingisch-Frankisch is congruent met de Franse grammatica ten aanzien van de in achievement middles toegestaan werkwoorden. Daarom mogen Karolingisch-Frankische middle constructies achievement verbs bevatten.

Het is op dit moment nog niet duidelijk in hoeveel kernen dit daadwerkelijk zo is. Onze onderzoekspersonen uit Gemmenich en Homburg reageerden in elk geval positief op de door ons aangedragen achievement middles.

In het vervolg van onze studie willen wij ook twee voor de regiotaal typische plain middle constructies onderzoeken:

Hoogduits

a) <i>Das Bett schläft</i>	<i>gut.</i>
Plaats	Bijwoord van modaliteit
b) <i>Der Saal singt</i>	<i>bequem.</i>
Plaats	Bijwoord van modaliteit
c) <i>Die Tinte schreibt</i>	<i>gut.</i>
Instrument	Bijwoord van modaliteit

De grammaticale onderwerpen *Das Bett* (a) en *Der Saal* (b) verwijzen naar een plaats (Latijn *locus*), het grammaticale onderwerp *Die Tinte* (c) verwijst naar een instrument. Vanwege deze verschillende verwijzingen is er bij (a) en (b) sprake van een locationele adjunct en bij (c) van een instrumentele middleconstructie.

Beide constructies moeten een bijwoord van modaliteit bevatten (*gut*, *bequem*). Toch kunnen zij niet gezien worden als volledig identieke constructies. Cornips¹⁸ is van mening dat er sprake is van twee verschillende soorten middleconstructies omdat het grammaticale onderwerp *Die Tinte* in de instrumentele constructie (c) in tegenstelling tot het grammaticale onderwerp van de twee adjunct middles (a) en (b) als een logisch onderwerp geanalyseerd kan worden.

Plain instrumentele middleconstructies verschillen zowel in het Engels als Hoogduits grammaticaal van adjuncts, zoals Cornips met behulp van de volgende voorbeelden aantoont¹⁹:

Instrumentele middle constructie

Engels *This ink writes easily.*

Hoogduits *Diese Tinte schreibt gut.*

Adjunct middle constructie

Engels *This chair sits easily.*

Hoogduits *Dieser Stuhl sitzt (sich) herrlich.*

Willems²⁰ constateerde in 1885 voor het gebied ten oosten van de Maas dat daar ook de volgende vormen van adjuncts met wederkerende voornaamwoorden gebruikt werden:

Dialecten ten oosten van de Maas

Das Bett schläft sich gut.

Der Saal singt sich bequem.

Wij zouden graag nagaan of en in hoeverre deze bijzonderheid zich inmiddels ook in het Karolingisch-Frankische taalgebied heeft kunnen verbreiden.

Hypothese 3: Grensoverschrijdende eenheid

Ludger Kremer en Hermann Niebaum hebben in 1990 aangetoond dat de voorheen grensoverschrijdende regionalen in zeven West-Europese grensregio's zich in een tamelijke hopeloze positie bevonden. Kremer en Niebaum verwachtten het uitsterven van de dialecten van Zuid-Jutland.²¹ Voor het gebied tussen de Dollard en de Vecht zijn zij van mening dat het vroegere dialectcontinuüm aan het verdwijnen is.²² In het grensgebied tussen het Saarland, Lotharingen en Luxemburg zijn de Moezel-Frankische dialecten als gevolg van de beïnvloeding door de verschillende landstalen van elkaar afgedreven.²³ De verschillen die inmiddels zijn ontstaan, zijn zowel pragmatisch van aard als ingebed in het taalsysteem. Aan de Boven-Rijn, bij de Duits-Franse grens, vormen de beide dialectlandschappen momenteel geen enge taalkundige gemeenschap meer zoals vroeger het geval was²⁴ en de taalsociologische positie van de Nederlandse dialecten in Frans-Vlaanderen lijkt zo verzwakt dat de auteur [Hugo Ryckeboer, JF] binnen enkele decennia verwacht dat de staats- en taalgrenzen zullen samenvallen.²⁵

Ook wij hadden in het Karolingisch-Frankische taalgebied verwacht dat ten gevolgen van het onderwijs in en de media-invloed van de verschillende standaardtalen de staatsgrens steeds meer een taalgrens vormt. Aan de Nederlandse zijde van de grens kijkt men 's avonds immers naar Goede tijden, slechte tijden, aan de Duitse zijde naar *Gute Zeiten, schlechte Zeiten*. Onze derde hypothese heeft hierop betrekking en luidt:

III. Het door Willems in 1885 in ons onderzoeksgebied vastgestelde dialectcontinuüm vormt nu geen communicatiecontinuüm meer, dat betekent dat de Duits-Nederlands-Belgische staatsgrens nu een breuk in dit continuüm vormt.

Dankzij de resultaten met betrekking tot de woordschat en zinsbouw wisten we reeds dat van grote verschillen tussen de drie grensgebieden geen sprake was. Met hulp van het programma SPSS hebben we precies kunnen berekenen of er significante verschillen tussen de Nederlandse deelnemers enerzijds en de Duitse en Belgische respondenten anderzijds bestonden.

Een waterdichte methode om dit te onderzoeken is de berekening van de correlatie tussen de door de Nederlanders enerzijds en de Duitsers en Belgen anderzijds gegeven cijfers voor de verschillende zinnen. Voor elke zin hebben we de cijfers door de desbetreffende deelnemer middels een schaalverdeling van 1 tot 5 in het programma ingevoerd. Daarna hebben we in SPSS de beide groepen deelnemers met elkaar vergeleken.

Volgens Newbold²⁶ toont een correlatiecoëfficiënt p tussen twee data aan in hoeverre het onderlinge lineaire verband tussen deze data getypeerd kan worden als krachtig dan wel zwak. De cijfers -1 , 0 en 1 geven de grenzen aan. Daarom luidt de basisregel: $-1 \leq p \leq 1$.

De uitkomsten -1 en 1 zijn ideale uitkomsten: Bij een p die -1 of 1 is, is het lineaire verband tussen de data het sterkste. Bij -1 is namelijk sprake van een perfect negatief verband en een $+1$ betekent een perfect positief verband. Naarmate de p een van deze beide grenswaarden nadert, wordt het onderlinge verband des te sterker. Indien p echter $= 0$, dan is er helemaal geen verband tussen de met elkaar vergeleken data. De door ons bij de hiervoor beschreven berekening vastgestelde p -matrix luidt:

	Duits/Belgisch	Nederlands
Duits/Belgisch	0,2625	0,2571
Nederlands	0,2571	0,2793

De correlatie van de gehele matrix is $0,2658$. Deze lijkt vooralsnog niet erg sterk te zijn (want ze is kleiner dan $0,3$), maar omdat de verschillen in de vergelijkingen zeer beperkt zijn, duiden ze toch op een eenheid. De op basis van historische data veronderstelde taalkundige eenheid van het Karolingisch-Frankisch is daardoor statistisch bewezen. De staatsgrens vormt momenteel daadwerkelijk geen breuk in het eeuwenoude taalkundige continuüm.

Deze situatie is bijzonder omdat, zoals we eerder hebben gezien, geen andere West-Europese grensregio over een regiotaal beschikt die zich tot op de dag van vandaag aan weerskanten van een staatsgrens identiek verder ontwikkeld. Overal elders vormt een relatief jonge staatsgrens ondertussen ook een taalgrens, die als een steeds ondoordringbaardere scheidsmuur werkt.

Rondom het Vaalser drielandenpunt bestaat een levendig grensverkeer, waardoor

de dialectsprekers uit de verst van elkaar gelegen uithoeken van het taalgebied met elkaar in contact komen en met elkaar communiceren. Dat konden wij concluderen uit de antwoorden op de volgende vraag:

Wie oft ungefähr kommen Sie in die Niederlande/die Bundesrepublik/nach Belgien?
Hoe vaak komt u ongeveer in Nederland/de Bondsrepubliek Duitsland/in België?

Alle ... Monate. Elke ... maand(en).
Alle ... Wochten. Elke ... we(e)k(en).

Bijna alle 120 respondenten antwoorden minstens eenmaal per week de grens te passeren. Echter de Duitsers en Belgen stelden dat zij daarbij zelden dialect en bijna altijd Hoogduits spraken. Op de vraag: 'Waarom?' antwoordden de meesten dat zij zich er niet van bewust waren dat zij zich in het eigen dialect aan de andere kant van de grens verstaanbaar konden maken. Zij twijfelden er bovendien aan of de buitenlandse gesprekspartner communicatie in het dialect zou waarderen. Hier bleek dat er een grens in de hoofden bestaat. Nederlanders, Duitsers en Belgen spreken thuis dezelfde taal. Ze werken inmiddels op belangrijke terreinen zoals verkeer, infrastructuur, arbeid, onderwijs en handel intensief met elkaar samen. Ze beschouwen zich daarbij als afzonderlijke staatsburgers en spreken beroepsmatig bijna alleen de verschillende landstalen, hetgeen een optimale samenwerking in de weg staat. Inzet van de volkstaal in plaats van de landstaal of het Engels bij onderling contact zou alleen al door de zodoende gerealiseerde stevige daling van transactiekosten grote en meetbare economische voordelen voor de gespreks- en of handelspartners met zich meebrengen.

Eén Euregio: De volkstaal maakt het mogelijk

Zonder te streven naar politiek-maatschappelijke veranderingen, zoals een opdeling van de Nederlandse provincie of het herstel van het voormalige hertogdom Limburg, wijzen wij erop dat de volkstaal de rol van een verbindende factor zou kunnen spelen. Zodra de inwoners inzien en vaststellen, dat zij zich in het dialect Euregionaal begrijpen en kunnen communiceren, zou een Euregionaal gevoel van een gemeenschappelijke identiteit en verbondenheid op basis van gemeenschappelijke historische wortels kunnen ontstaan. Sinds de invoering van de Europese talencharter of -kaart zijn alle voorwaarden ervoor aanwezig om een Euregionale samenwerking op volkstaalig gebied te beginnen. Een poging vanuit de politiek of vanuit enig talig orgaan (De Raod veur 't Limburgs, het Amt für Rheinische Landeskunde, Veldeke) ontbreekt tot nu toe.

Deze talenkaart, die in 1992 door de Raad van Europa werd vastgesteld, berust op de overtuiging dat de in veel Europese landen bestaande twee- of meertaligheid een culturele rijkdom betekent, die een belangrijke basisvoorwaarde voor het algemene welzijn is en tot betere levensomstandigheden leidt. Haar tweede deel is bijzonder

belangrijk. Iedere staat, die het charter heeft ondertekend, heeft zich daarmee verplicht de eigen regio- of minderheidstalen naar best vermogen te beschermen. Zij moet de zeven paragrafen van dit tweede deel in elk geval accepteren, c.q. in praktijk brengen. Deze paragrafen zijn:

1. De regionale of minderheidstalen van het land worden als uiting van culturele rijkdom gezien;
2. De geografische ruimte van elke regio- of minderheidstaal wordt gerespecteerd;
3. Krachtige maatregelen ter bevordering van dergelijke talen zijn nodig;
4. Het mondelinge en schriftelijke gebruik van dergelijke talen, zowel in het openbaar als privé, moet gewaarborgd worden;
5. Voorwaarden voor het onderwijs van deze talen moeten worden geschapen, daartoe behoren ook maatregelen die het niet-sprekers mogelijk maken zich deze talen eigen te maken;
6. De studie en het onderzoek naar deze talen door universiteiten of soortgelijke instellingen moet mogelijk gemaakt en ondersteund worden;
7. Dit betreft ook de relevante transnationale uitwisseling van wetenschappers.

In het jaar 1997 heeft de Nederlandse regering de regiotalen Nedersaksisch en Limburgs in de zin van het tweede deel van het charter erkend. De provincie Limburg en verschillende instanties en verenigingen krijgen sindsdien jaarlijks een subsidie om de zeven hiervoor genoemde punten daadwerkelijk te kunnen realiseren. Inmiddels kan daar van een echte opleving van de regiotaal gesproken worden. Bij deze succesgeschiedenis speelt ook de psychologie mee. Een taal, die zelf op Europees niveau erkenning geniet, mag men natuurlijk trots laten horen.

Het Aachener Land, de Duitstalige Gemeenschap en de Belgische provincie Limburg hebben hier echter geen profijt van, aangezien de erkenning alleen voor de Nederlandse provincie geldt. In het kader van de situatie van de regiotaal op dit moment (eenheid) zou de gelijke erkenning in taalkundige opzicht niet alleen terecht zijn, maar deze zou in de genoemde regio's bijzonder positieve gevolgen hebben voor het behoud van de taal.

Zo is aan Duitse zijde het parool '*Mit den Kindern kein Platt!*' (Geen dialect spreken met de kinderen!) sterk verbreid. In elke groep van 15 Duitse dialectsprekers gaf telkens slechts één respondent aan met de eigen kinderen nog dialect te spreken. De middelbare generatie, omstreeks veertig jaar oud, geeft aan dat hun taalkeuze richting hun kinderen duidelijk de standaardtaal betreft. De regiotaal wordt vaak als gebrekkig Hoogduits gezien of als de taal van de kasteleins en poetsvrouwen. Toen H. Küsters in 1986 in Alsdorf door middel van een enquête de dialectvaardigheden bij 220 scholieren van het middelbaar onderwijs onderzocht, kon hij constateren dat slechts 9% van de respondenten op de vraag '*Kannst Du Platt sprechen?*' met 'ja' antwoordde, en 49% met 'nee'.

In België was de situatie decennialang niet anders. Veel inwoners van de regio

Eupen brachten ‘Duitsachtig’-klinkende dialect in verband met oorlog en annexatie en hebben sinds het einde van de oorlog besloten met hun kinderen Frans te spreken. Als men een partner van buiten de regio huwde, werden de kinderen in de standaardtaal opgevoed. In veel gezinnen verstomd het plattdütsche geluid. Het ministerie van cultuur van de Duitstalige gemeenschap maakt zich momenteel sterk voor het dialect. Er bestaan publicaties in het dialect, een declamatiewedstrijd voor kinderen en ook dialecttoneel heeft weer succes. Ik werd door jongeren uit Gemmenich en Kelmis erover geïnformeerd, dat er inmiddels zelfs amateurmuziekbands zijn, die het durven om hun coole liedjes in het dialect te zingen. Het dialect wordt steeds meer door jonge ouders doorgegeven en keert langzamerhand in het openbaar terug. Deze ontwikkeling had ook niet veel langer op zich mogen laten wachten, want reeds in 1979 constateerde Nelde voor Aubel, dat daar nog maar 15% van de inwoners dialect sprak. Zelf constateerde ik dit onlangs, toen ik in de abdij Valj-Dieu bij Aubel in het dialect een biertje bestelde, en dit pas kreeg nadat ik mijn bestelling in het Frans had herhaald.

Tot besluit

De beslissing van de Nederlandse regering om de erkenning van de regiotaal te beperken tot Nederlands-Limburg, is taalkundig gezien een misser. De Euregionale politici moeten langs diplomatieke weg ernaar streven om België en Duitsland tot eenzelfde taalpolitieke stap te bewegen, dat wil zeggen tot erkenning van de volkstaal conform deel II van het charter. Een gemeenschappelijke Euregionale taalpolitiek zal zeker positieve gevolgen hebben, zowel voor de regiotaal als voor een gezamenlijk Euregionaal identiteitsgevoel én zelfs voor de Euregionale economie.

Laten wij ons tegelijkertijd wapenen tegen de sirenes van zulke taalwetenschappers, die zonder de dialectsprekers ter plekke geconsulteerd te hebben, enkel op basis van verouderde publicaties of elders verricht onderzoek, verkondigen dat de staatsgrenzen rondom het Vaalser drielandenpunt inmiddels ook taalgrenzen zijn geworden. Laten wij als dialectsprekers, politici en taalwetenschappers gezamenlijk voorkomen dat in het Euregionale taalwoud daadwerkelijk kaalslag plaatsvindt en een monocultuur van standaardtalen ontstaat. Laten wij ons de waarschuwing van de grote taalwetenschapper Winand Roukens herinneren en ervan overtuigd zijn dat

*‘het verlies van onze volkstaal, van ons dialect betekent: het verlies van onze geaardheid, van ons Limburger-zijn. (...) Instandhouding van onze Limburgse dialecten betekent mede instandhouding van het diepste wezen onze Limburgse cultuur’.*²⁷

Literatuurlijst

- BÖRNSEN, WOLFGANG, *Plattdeutsch im Deutschen Bundestag*, Sankt-Augustin, 2001, m.n. 79-80, 113-116.
- CAJOT, JOSÉ, Neue Sprachschranken im 'Land ohne Grenzen', in: *Reihe Rheinisches Archiv* Teil 121/I, Köln/Wien, 1989.
- CAJOT, JOSÉ, Neue Sprachschranken im 'Land ohne Grenzen', in: *Reihe Rheinisches Archiv* Teil 121/II: Karten und Tabellen, Köln/Wien, 1989.
- CAJOT, JOSÉ, Neue Sprachgrenzbildung an der deutschen Staatsgrenze zu niederländisch-Ostlimburg, Ostbelgien und Luxemburg, in: KREMER, LUDGER und HERMANN NIEBAUM, *Grenzdialekte. Studien zur Entwicklung kontinentalwestgermanischer Dialektkontinua (Germanistische Linguistik 101-103)*, Hildesheim/Zürich/NewYork, 1990, 125-152.
- CAJOT, JOSÉ, De Nederlands-Duitse staatsgrens als scheidingslijn tussen klanken, vormen en woordgeslachten, in: *Vereniging voor Limburgse dialect- en naamkunde*, Hasselt, 1996.
- CORNELISSEN, GEORG, Deutsch-niederländische Grenzdialektologie - Eine forschungsgeschichtliche Skizze für das Gebiet Aachen-Nimwegen-Enschede, in: *ZDL - Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 61, Stuttgart, 1994, 298-307.
- CORNIPS, LEONIE, De betrouwbaarheid van de schriftelijke dialect-enquête Willems (1885): de middel-constructie in de Limburgse dialecten, in: *Gramma/TTT tijdschrift voor taalwetenschap*, 5(1996) 2, 61-76, 1996.
- FAGAN, SARAH M.B., *The syntax and semantics of middle constructions - A study with special reference to German*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- GOOSSENS, J., J. TAELEMAN EN A.A. WEIJNEN (uitg.), *Honderd jaar enquête Willems - Themanummer 2 Taal en Tongval*, Gent/Amsterdam: 1989.
- GRIN, FRANÇOIS: *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*, Hampshire/New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- KREMER, LUDGER, *Grenzmundarten und Mundartgrenzen*, 2 dln, Köln/Wien, 1979. (dl 1 tekst, dl 2 tabellen en kaarten)
- KREMER, LUDGER UND HERMANN NIEBAUM, "Zur Einführung: Grenzdialekte als Gradmesser des Sprachwandels", in: KREMER, LUDGER UND HERMANN NIEBAUM (Hrsg.): *Grenzdialekte. Studien zur Entwicklung kontinenta-westgermanischer Dialektkontinua*, Hildesheim/Zürich/New York, 1990, 7-21.
- LEHNHARDT, HELGE, *Os Heämet sproech 1 - Et es Herts*, Aachen, 1987.
- NELDE, PETER H., Zur volkssprachlichen Situation in einer germanisch-romanischen Übergangszone, in: *Deutsch als Muttersprache in Belgien - Forschungsberichte zur Gegenwartslage*, Wiesbaden, 1979, 67-84.
- NEWBOLD, PAUL, *Statistics for business and economics Englewood Cliffs*, New Jersey, 1984.
- ROUKENS, WIN., *Wort- und Sachgeographie Südost-Niederlands und der umliegenden Gebiete - mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundlichen*, Nijmegen, 1937.

- ROUKENS, WIN., *De taal der Limburgers als spiegel van volk, geschiedenis en cultuur*, Nijmegen, 1947.
- VERDOODT, ALBERT, *Zweitsprachige Nachbarn - Die deutschen Hochsprach- und Mundartgruppen in Ost-Belgien, dem Elsas, Ost-Lothringen und Luxemburg*, Wien/Stuttgart, 1968.
- WACHTER, LIEVE DE, ... ET AL. [uitg.], *Fragmenten van de Roman van Heinric en Margriete van Limborch*, Leuven 2001.
- WEIJNEN, A. UND FR. VAN COETSEM, *De rijksgrens tussen België en Nederland als taalgrens*, Amsterdam, 1957.
- WELTER, WILHELM, *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich*, Den Haag, 1933.
- WELTER, WILHELM, *Die Mundarten des Aachener Landes als Mittler zwischen Rhein und Maas*, Bonn, 1938.
- WILLEMS, PIETER, *Vragenlijst 1885*, Amsterdam: Mikrofiche P.J. Meertens Instituut.
- WINTGENS, LEO, *Grundlagen der Sprachgeschichte im Bereich des Herzogtums Limburg - Beitrag zum Studium der Sprachlandschaft zwischen Maas und Rhein*, Eupen, 1982.
- WINTGENS, LEO, *Et hat van os plat - Abriss einer Grammatik der germanischen Regionalsprache im Bereich des ehemaligen Herzogtums Limburg*, Montzen, 2001 (3e druk, 1e druk 1998).
- YANS, MAURICE, *Histoire économique du Duché de Limbourg sous la Maison de Bourgogne - les forêts et les mines*, in: Palais des Académies, 38(1938), Bruxelles, 1938.
- ZANDT, GERTRUD, *Die Sprache von Karl und Galie - Eine Vorstudie*, Assen, 1973.

NOTEN

1. WINTGENS, LEO, *Grundlagen der Sprachgeschichte im Bereich des Herzogtums Limburg - Beitrag zum Studium der Sprachlandschaft zwischen Maas und Rhein*, Eupen, 1982, 303, 427.
2. IBID., 146 e.v.
3. WELTER, WILHELM, *Die Mundarten des Aachener Landes als Mittler zwischen Rhein und Maas*, Bonn, 1938, 155.
4. GOOSSENS, J., J. TAELEDMAN EN A.A. WEIJNEN (uitg.): Honderd jaar enquête Willems, in: *Taal en Tongval*, nr. 2 (1989) 9.
5. CORNIPS, LEONIE, De betrouwbaarheid van de schriftelijke dialect-enquête Willems (1885): de middelconstructie in de Limburgse dialecten, in: *Gramma/TTT tijdschrift voor taalwetenschap*, 5(1996) 2, 61-76.
6. CAJOT, JOSÉ, Neue Sprachschranken im 'Land ohne Grenzen?', in: *Reihe Rheinisches Archiv* Teil 121/I, Köln/Wien, 1989.
7. CAJOT, JOSÉ, De Nederlands-Duitse staatsgrens als scheidingslijn tussen klanken, vormen en woordgeslachten, in: *Vereniging voor Limburgse dialect- en naamkunde*, 1996.
8. CAJOT, JOSÉ, Neue Sprachgrenzbildung an der deutschen Staatsgrenze zu niederländisch-Ostlimburg, Ostbelgien und Luxemburg, in: Kremer, Ludger und Hermann Niebaum: *Grenzdialekte. Studien zur Entwicklung kontinentalwestgermanischer Dialektkontinua* (Germanistische Linguistik 101-103), Hildesheim/Zürich/New York, 1990, 125-152, m.n. 140.
9. WEIJNEN, A. UND FR. VAN COETSEM, *De rijksgrens tussen België en Nederland als taalgrens*, Amsterdam, 1957.
10. KREMER, LUDGER, *Grenzmundarten und Mundartgrenzen - Teil I: Text*, Köln/Wien, 1979.
11. CORNELISSEN, GEORG, Deutsch-niederländische Grenzdialektologie - Eine forschungsgeschichtliche Skizze für das Gebiet Aachen-Nimwegen-Enschede, in: *ZDL - Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* nr. 61, 1994, 298-307
12. WELTER, WILHELM, *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich*, Den Haag, 1933; IBID., *Die Mundarten des Aachener Landes als Mittler zwischen Rhein und Maas*, Bonn, 1938.
13. ROUKENS, WIN.: *Wort- und Sachgeographie Südost-Niederlands und der umliegenden Gebiete - mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundlichen*, Nijmegen, 1937.
14. CAJOT, Neue Sprachschranken.
15. WILLEMS, PIETER.: Vragenlijst 1885, in: P.J. Meertens Instituut te Amsterdam.
16. FAGAN, SARAH M.B., *The syntax and semantics of middle constructions - A study with special reference to German*, Cambridge 1992.
17. IBID., 94.
18. CORNIPS, 72.
19. IBID., 64.
20. WILLEMS.
21. KREMER, LUDGER UND HERMANN NIEBAUM, Zur Einführung: Grenzdialekte als Gradmesser des Sprachwandels, in: KREMER, LUDGER UND HERMANN NIEBAUM (Hrsg.): *Grenzdialekte. Studien zur Entwicklung kontinenta-westgermanischer Dialektkontinua*, Hildesheim/Zürich/New York, 1990, 7-21, m.n. 10.
22. IBID., 11
23. IBID., 12
24. IBID.
25. IBID., 13.
26. NEWBOLD, PAUL, *Statistics for business and economics Englewood Cliffs*, New Jersey, 1984, 442
27. ROUKENS, WIN., *De taal der Limburgers als spiegel van volk, geschiedenis en cultuur*, Nijmegen, 1947